

על היריון שנמשך שלוש שנים ועל אי-דיוקים אחרים

תגובה למאמרו של מנחם בן על נתן אלתרמן

מאת זיוה שמיר

במאמרו "ואמות ואוסיף ללכת" ("מעריב", סופשבוע, גיליון ראש השנה, 8.9.2010), מציג מנחם בן את נתן אלתרמן כגדול משוררי ישראל, ולא בפעם הראשונה. הוא עשה כן לא מזמן בבלוג שלו ("מנחם בן רץ לראשות הממשלה", 15.4.2010), באותם טיעונים ובאותם ניסוחים עצמם. זוהי כמובן זכותו המלאה של מנחם בן – למחזר את עצמו לדרך את זולתו – הגם שדומה שאפילו אלתרמן עצמו היה מוכן להעניק את הבכורה לביאליק ו"להסתפק" במקום השני. אולם לא על ענייני "טעם וריח" אני מבקשת להעיר כאן, כי אם על עובדות פשוטות, שלא זכו במאמרו של בן לבדיקה מדוקדקת, ונשתבשו עד לבלי הפר. אי-הדיוקים הללו עלולים להטעות רבבות מקוראי "מעריב", להכות שורש ולהפוך ל"אמת עובדתית".

כך, למשל, מספר מנחם בן לקוראיו שאלתרמן למד אגרונומיה בפריז, ולא היא: אלתרמן שהה חודשים אחדים בפריז ביחד עם ידיד-נעוריו חיים גמזו, ואף חבש לפרק זמן קצר את ספסלי הסורבון, אך למד אגרונומיה בטכניון בננסי שבצרפת, ושם הוכתר בתואר של "מהנדס חקלאי". מנחם בן כותב שאלתרמן נטש את השירה בשנים שאותן עשה בצרפת, וחזר אל הקולמוס לאחר שנטש את עיסוקיו החקלאיים. הוא מוצא לכך עדות-כביכול בשורת הפתיחה של קובץ הביכורים של אלתרמן "כוכבים בחוץ" (לפי השערות של בן, השורה "עוד חוזר הניגון" מבטאת את חזרתו של אלתרמן אל השירה לאחר שזנח אותה בתקופת לימודיו בצרפת). להשערה זו אין שחר: אלתרמן לא פסק לכתוב לרגע בשנות שהותו במרחקים. הוא כתב בצרפת עשרות שירים, ושיגר את רובם לפרסום בכתבי העת של המודרנה התל-אביבית "כתובים", "טורים", ו"גזית" (לפעמים גם פרסם משיריו המוקדמים בעיתון "הארץ"). את רוב השירים שחיבר בצרפת לא כלל אלתרמן בספריו, חוץ משלושה שירים, שאותם שילב בקובץ הביכורים שלו. אל דמויות

ואל מוטיבים מתוך שירים מוקדמים שנגנזו בסוף שנות השלושים (אותם שירים שלא נתפרסמו בעיתונים ובכתבי העת של התקופה נמצאים בארכיונו שבמרכז קיפ לחקר הספרות העברית באוניברסיטת תל-אביב) חזר המשורר בקובץ שיריו האחרון "חגיגת קיץ" (1965). האם לא ראוי היה שמנחם בן יבדוק את הנתונים, בטרם יפריח השערות חסרות כל שורש, ויבנה עליהן תלי תלים של סברות כרס?!

מנחם בן כותב שאת השיר "שדרות בגשם" כתב אלתרמן לבתו תרצה אתר בעת שהייתה ברחם אמה, וכי אלתרמן ניחש כנראה שתהיה לו בת גם בהיעדר אולטרסאונד. האמת היא ששיר זה, הכלול בקובץ "כוכבים בחוץ" (1938) נכתב כשלוש שנים לפני הולדת בתם היחידה של נתן אלתרמן ורחל מרכוס (תרצה אתר נולדה בשנת 1941). ייתכן ששיר זה, שבו פונה הדובר אל בתו הצוחקת, נכתב אפילו חמש-שש שנים לפני הולדת תרצה אתר, שהרי את שירי קובץ הביכורים שלו התחיל המשורר הצעיר לחבר בשנת 1935.

מנחם בן כורך את שירו המאוחר של אלתרמן "שיר משמר" (1965) עם מועד נסיעתו של אלתרמן לניו-יורק כדי להחזיר ארצה את בתו תרצה בעיצומו של משבר שעבר עליה, אך נסיעה זו של אלתרמן לניו-יורק מתוך דאגה לבתו התרחשה שנים אחדות לפני כתיבת "שיר משמר" (תרצה אתר נסעה ללמוד בסטודיו של לי שטרסברג בניו-יורק לאחר שחרורה מהצבא בשנת 1961. אלתרמן נסע אליה, וכתב לאישתו על מצבה בינואר 1962). לאמתו של דבר, הנמענת של "שיר משמר" אינה מאופיינת ואינה מזוהה (כשם שהנמענת של שירים כדוגמת "פגישה לאין קץ" היא נמענת בלתי מזוהה, שניתן לפרשה בדרכים רבות ושונות). אפשר שגם ב"שיר משמר" פונה המשורר אל בתו, ובמקביל גם אל יישויות קולקטיביות שונות (העיר העברית הראשונה, שעליה נסב הספר כולו, האומה המתחדשת, או המדינה הצעירה שאלתרמן חרד בלי הרף לגורלה). כך או אחרת, "שיר משמר" לא נכתב בזמן שהמשורר הדאוג נסע למרחקים כדי להחזיר את בתו החולה.

מנחם בן כותב "בניגוד לשלונסקי, לאה גולדברג, רטוש, אלכסנדר פן ושאר משוררי החרוז בני דורו, שנענו לרוח התקופה וכתבו בשנותיהם המאוחרות שירים נטולי חרוז – אלתרמן מעודו לא בגד בחרוז". למען הדיוק, ב"חגיגת קיץ", ספר שיריו האחרון של אלתרמן, שנכתב לאחר עליית בני דור המדינה על במת הספרות, יש קטעים של פרוזה

פיוטית, שבחלקם יש חריזה חלקית ובחלקם אין חריזה בכלל. בקובץ זה יש גם שירים כמו "שיר הערת שוליים" (המצוטט בבלוג הנ"ל של מנחם בן), שבהם התקרב אלטרמן ללשון הפרוזאית ודלת המטפורות של יריביו הצעירים, ושהם החריזה היא כה עמומה ובלתי מורגשת, עד כי יש הרואים בהם שירים נטולי חרוז ("אל תתייגע הקורא. לתהות על סוד שיחו / של סדר השירים הזה. מידה מוגזמת / של משמעות וכוונות-כביכול / אל תבקש. לא כל שורה רומזת רמז. / העיר היא עיר. הרחוב רחוב. / האור הוא אור. החשכה ברורה כשמש").

מנחם בן כותב כי אלטרמן לא כתב על עצמו מילה ישירה אחת בשיריו, ואם נקט פה ושם לשון "אני", אין המילה "אני" עוסקת במשורר באופן אישי. לעתים אבחנה זו של מנחם בן נכונה, אך אין היא דקה ומדויקת כלל וכלל (כך, למשל, בשירו של אלטרמן "איגרת", שבו המשורר מדבר על עצמו בלשון "אני", ומגלה בו על עצמו סודות אישיים לא מעטים). מכל מקום, אי אפשר לעמת את "האני" האלטרמני עם "האני" של ביאליק, כפי שעושה מנחם בן, מתוך הסתמכות על הטיעון הרעוע שלפיו "האני" של ביאליק מלא רחמים עצמיים, בעוד שאלטרמן לא הטריח את קוראיו בצרותיו האישיות ולא קונן על עצמו. אם, כדברי בן, אין אצל אלטרמן "אני" במשמעות האישית הקטנה שזך התכוון אליה, הרי שהיה לו מודל לחיקוי. מורהו ומדריכו בתחום זה היה לא אחר מאשר ביאליק שאצלו האני האישי והאני הקולקטיבי-הלאומי אחוזים זה בזה ושלובים זה בזה עד לבלי הפרד. ביאליק כתב בשירתו הפרסונלית על סבל ומכאוב, כי הוא ועמו היו נתונים אותה עת בתקופה של סבל ומכאוב, יתמות ובדידות, גירוש ואובדן כיוונים.

למרבה הפרדוקס, ביאליק שכביכול הרבה לדבר על עצמו בגוף ראשון יחיד (ובמקביל על עמו), סיפר בשירתו הפרסונלית על עצמו אך ורק פרטים טיפוסיים, שאינם ייחודיים או אינטימיים, כי אם משותפים לרבים מבני דורו (סבל ויתמות, געגועים לתקופת הילדות ולמנעמי האהבה, גירוש ונדודים, הליכה למקום תורה וחזרה שמתוך אכזבה ופיכחון אל עיירת הילדות, ועוד כיוצא באלה פרטים ביוגרפיים כלליים ומוכללים, שאינם מסגירים סודות אישיים ספציפיים). לעומתו אלטרמן, שמיעט להשתמש במילה "אני" וכביכול לא סיפר על עצמו דבר וחצי דבר, הסגיר למעשה בין שיטי יצירתו סודות אינטימיים למכביר (הוא סיפר בשיריו, במישרין או בדרכי עקיפין, על נטישת מקצוע החקלאות לטובת החיים העירוניים, על משיכתו לבתי הקפה

ולמסבאות ועל התמכרותו לטיפה המרה, על ההתלבטות רצופת רגשי האשם בין שתי נשים, על יחסי אהבה-איבה בינו לבין רעיו המשוררים, על דאגתו לדור ההמשך של משפחתו הקטנה ועוד כהנה וכהנה).

מנחם בן כותב כי אלתרמן היה "אנטי-סנוב" ו"מלא אהבה עצומה לאנשים הארציים" (לפונדקית, לבת המוזג, לאנשי השוק הפשוטים וכו'). האמת היא שלא אחת זיהה אלתרמן באנשים פשוטים, מתחתית הסולם החברתי, את הפוטנציאל להכנסתה של אנרגיה חדשה, או תסיסה חדשה, אל תוך המציאות המתנוונת (כבשורות המצוטטות במאמרו של מנחם בן: "יבואו בני העניים / שלקראתם תצא תורה", שורות העושות כמובן שימוש בפתגם מופר וידוע של חז"ל). יחד עם זאת, הוא סלד מכל וולגריות של שוק ומכל העמדת פנים נפוחה ונבובה – בין שזו מגיעה משפל המדרגה או מרום היחש; ובמקביל, הוא גם ידע להעריך ולרומם אריסטוקרטיה אמיתית כשזו נגלתה לנגד עיניו בגילוייה היפים והנאצלים (וראו טוריו המשרטטים בקו קל ומדויק שורה ארוכה של דיוקנאות של אנשי שם – סופרים ואמנים, אנשי מדע ומדינאים וכן של גיבורים נאצלים עלומי שם שמסרו את נפשם למען הכלל).

לטענתי, אלתרמן היה "אוקסימורון מהלך", שתמיד איחד בתוכו ניגודים עזים ונועזים (בוהמין ומשורר לאומי, הומניסט ו"ביטחוניסט", איש רוח ואיש המדעים המדויקים, איש הגות מעמיק ופזמונאי של הבמה הקלה, וכיוצא באלה ניגודים שכביכול אינם מתיישבים זה עם זה), ומי שמנסה לבודד רק אחד מהתאומים שהתרוצצו בקרבו, ולראות בו חזות הכול, טועה ומטעה. לכן, אי אפשר לטעון כפי שטען נתן זך, כמצוטט במאמרו של בן, "שאלתרמן ידע לנסח הרבה יותר ממה שהוא ידע להרגיש", ואף אי אפשר לטעון כפי שטען מנחם בן כנגד זך, שאלתרמן כותב מתוך רגש והתרגשות ומתוך חוויית של אושר ומאוהבות בעולם. שירי אלתרמן הם מקבילית כוחות מאוזנת בין רגש לשכל, בין התקסמות מהעולם בעיני ילד לבין התבוננות בו בראייה חדה ומדויקת של איש מדע. גם אי אפשר לגייס את שירו האחרון של אלתרמן "אז אמר השטן", שנכתב במקביל למאמרי "החוט המשולש" (שפרסם המשורר בעיתון "מעריב"), המשקפים את מציאות חיינו בסוף שנות השישים של המאה הקודמת, ולגנות באמצעותו את חרם השחקנים על היכל התרבות באריאל. קשה, ואף לא אחראי, לנסות לנחש מה היה אומר אלתרמן אילו התעורר לתוך המציאות המסואבת של שנת

2010, ואילו ראה במו עיניו את מעשי העוולה והאיוולת, שעליהם נהג להתריע בטוריו,
כשהם משתלטים על חיינו ומעוותים אותם עד לבלי הכר.